

ORIS RAZMERJA MED TEORETIČNIMI IN PRAKTIČNIMI VIDIKI ŠTUDIJA PRAVA (Ob začetku petletnega enovitega magistrskega študija na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani)*

Miro Cerar,

*doktor pravnih znanosti, redni profesor in prodekan za študijske zadeve na
Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani*

In theory, theory and practice are the same.

In practice, they are not.

Albert Einstein

Z letošnjim študijskim letom je Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani začela izvajati dolgo načrtovan in pričakovan petletni enovit magistrski študij prava. Študentke in študenti (v nadaljevanju: študenti) prvega letnika so tako vstopili v notranje vsebinsko in formalno zaokroženo petletno obdobje študija, generacije študentov iz višjih letnikov pa bodo svoj študij na fakulteti nadaljevale in končale še po starem dvostopenjskem bolonjskem programu (4 + 1).¹ Ob tem je treba reči, da je pravni študij po bolonjskem sistemu še pred svojo uveljavitvijo sprožal pomisleke,² po nekaj začetnih letih pa tudi resnejše kritike,³ ki so pozneje privedle do predloga za uvedbo enovitega petletnega študija.

* Prispevek je precej razširjeno in dopolnjeno besedilo na podlagi prispevka Miro Cerar: *Študent prava med teorijo in prakso*, v: TFL Glasnik, 3. oktober 2023, <<https://www.tax-fin-lex.si/Dokument/Podrobnosti?rootEntityId=748d8aaf-261a-4e7f-8d50-4f467d4acb63>> (16. 11. 2023).

¹ O posameznih formalnih in praktičnih vidikih postopnega uvajanja petletnega enovitega študija glej Kristijan Briški: *Pred uvedbo enovitega magistrskega študija na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani*, v: Pravna praksa, 42 (2023) 26, str. 16–17.

² Glej na primer razmišljanja različnih avtorjev o alternativah pravnega študija, vključno z bolonjsko reformo, v poglavju *Alternative pravnega študija*, v: Pamfil, Revija mladih pravnikov in študentov Pravne fakultete v Ljubljani, (2005) 1, str. 6–49.

³ Glej na primer Miha Juhart: *Za enovit petletni študij prava!*, v: Pravna praksa, 33 (2014) 38, str. 3.

Pred Pravno fakulteto je zdaj daljše prehodno obdobje, v katerem se bo postopno iztekal dosednji bolonjski način študija⁴ ter hkrati sukcesivno uvajal enovit petletni študij. Ta pomembna sprememba študijskega procesa je posledica spoznanja, da v sodobnem času, ki pred pravnice in pravnike (v nadaljevanju: pravniki) postavlja čedalje zahtevnejše izzive in preizkušnje, temeljna pravna izobrazba zahteva vsaj pet let kakovostnega fakultetnega študija.⁵ Toda po drugi strani se postavlja vprašanje, ali ni s tem fakultetnemu pravnemu izobraževanju, ki večinoma namenja pozornost teoretičnemu spoznavanju prava, namenjeno celo preveč časa, kar bi lahko pomenilo spregled pomena spoznavanja in pridobivanja praktičnih pravnih veščin, ki so v pravosodju, javni upravi, gospodarstvu ter na številnih drugih področjih, na katerih delujejo pravniki, osrednjega pomena.

Prav dejstvo, da sta poznavanje pravne prakse in usposobljenost zanjo resnično ključnega pomena v pravnih poklicih, številne študente prava že v času študija napeljuje k dopolnilnemu, obštudijskemu pridobivanju praktičnih pravnih izkušenj. Glede tega deloma vsekakor drži, da je opravljanje odvetniške ali druge pravne prakse, na primer v gospodarstvu, javni upravi ali nevladnih organizacijah, za študenta prava zagotovo lahko koristna obštudijska dejavnost. Toda čas fakultetnega študija ni in ne sme biti pretežno namenjen pridobivanju praktičnih izkušenj prek zaposlitev v odvetniških pisarnah in drugje. Opravljanje take prakse je dobrodošla dopolnitev študija, če gre na primer za nekajtedensko delo, ali pa za delo v času študijskih počitnic. Nikakor pa ni dobro, če študent zaradi pridobivanja takih praktičnih izkušenj dlje časa ne obiskuje fakultetnih predavanj ali ne opravlja redno drugih študijskih dejavnosti oziroma obveznosti.

Čas študija je in mora biti predvsem čas študija. Pravni poklic pride na vrsto po končanem študiju. Študenti, ki si zelo želijo prakse, so lahko brez skrbi, kajti pravni poklic bodo lahko opravljali tudi štirideset ali več let. Ob tem je treba poudariti, da ločnica med pravnim študijem in pravnim poklicem ni neka namišljena kaprica profesorjev ali koga drugega. Gre za izraz premišljenega in pomembnega spoznanja, da je pred vstopom v pravni poklic treba nujno pridobiti tudi različna teoretična znanja o pravu in družbi, pri čemer fakultetni študij po eni strani študentu omogoča, da se pod vodstvom profesorice in profesorjev ter njihovih sodelavcev in sodelavk (v nadaljevanju: profesorji, učitelji, pedagogi, sodelavci) sistematično temeljito pogloblja v različne vidike

⁴ Kritično analizo pravnega študija v okviru bolonjskega procesa z napotki za kakovosten pravni študij podaja Janez Kranjc: *Pravni študij v luči bolonjskega procesa (Od poučevanja k samostojnemu učenju)*, v: *Podjetje in delo*, XXX (2004) 6-7, str. 1739–1752.

⁵ O primerjalni in vsebinski utemeljitvi uvedbe petletnega pravnega študija podrobneje razpravlja Matej Accetto: *Petletni pravni študij in razvoj pravnega študija v svetu*, v: *Pravnik*, 134 (2017) 1-2, str. 5–13.

prava in družbe, po drugi strani pa mu nudi še številne dodatne možnosti za začetek njegove pravne socializacije.⁶

Pravo je celota. Brez povezanega in sistematičnega razumevanja vseh temeljnih delov te celote pravnik ne more dobro razumeti smisla in namena posameznih delov.⁷ Če se nekdo specializira le na posamičen del, na primer na neko pravno (pod)panogo ali ožje pravno področje, ne da bi pred tem spoznal in študijsko »prežvečil« celoto pravnega sistema, se bo prej ali slej znašel v težavah. Zgolj s specialnim znanjem namreč ni mogoče reševati pravnih izzivov, ki zahtevajo hkrati tudi generalno znanje, tj. poznavanje splošnih pravnih načel, načel različnih pravnih panog ter tistih splošnih normativnih ureditev drugih panog in področij, ki so – enako kot navedena načela – pravno relevantna tudi pri iskanju rešitev za zadevno specializirano področje.

Zato mora predvsem pravni študij na fakulteti študentu ponuditi zaokrožen pregled vseh temeljnih pravnih področij in z njimi povezane teorije, ob seveda nujnem vključevanju analize praktičnih primerov, kajti dodiplomski študij je edina prava priložnost, da študent pridobi splošen pregled nad celotnim pravnim sistemom, da spozna pravno izrazje in se seznani s temeljnimi pravnimi instituti.⁸ Ob tem pa je tudi pomembno, da študent ni le pasiven prejemnik podatkov, ampak da se aktivno sprotno odziva na posredovana znanja in jih pretvarja v (lastna) spoznanja, ki jih že v času študija tudi nadgrajuje s svojimi kritičnimi (za)mislimi in idejami. Kot namreč pravi znani rek, študent ni zgolj posoda, ki bi jo bilo treba napolniti, temveč luč, ki jo je treba prižgati.⁹

Pravna fakulteta seveda ne sme poučevati zgolj teorije, temveč mora študente na različne načine seznanjati tudi s pravno prakso. Tako imenovani knjižni študij pravnih virov (angl. *law in books*) ter spoznavanje sodne in druge pravne prakse ter konkretnih pravnih razmerij (angl. *law in action*) morajo biti v ustreznem sorazmerju¹⁰ že v okviru rednega pedagoškega procesa (predavanj,

⁶ Različni vidiki pravne socializacije in drugih dejavnikov, ki spremljajo študij prava, so analitično predstavljeni v Franjo Štiblar (ur.): *Kdo? Študenti Pravne fakultete v Ljubljani* (Kako študirajo, kaj mislijo, kaj delajo, kako se zabavajo, v kakšnem okolju živijo). Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, Ljubljana 2016.

⁷ Keresteš ugotavlja, da si je težko predstavljati, da bi kdorkoli mogel razmišljati o pravu (na primer iz pedagoških razlogov) ali pa ga dejansko uporabljati, ne da bi se ves čas opiral na sistemsko zgradbo. Tomaž Keresteš: *Pomen prava kot sistema pravnih pravil*, v: *Zbornik Pravne fakultete v Mariboru*, Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Maribor 2005, str. 75.

⁸ J. Kranjc, nav. delo, str. 1742.

⁹ Povzemam po J. Kranjc, nav. delo.

¹⁰ Tako kot je treba v našem pravnem prostoru študente poučiti o pomenu uravnoteženega študija (1.) zakonov in drugih pravnih virov, (2.) pravne literature ter (3.) sodnih in drugih pravnih primerov (glej Miro Cerar in Valentina Franca: *Kako študirati pravo*.

seminarjev in vaj), seveda pa tudi pri različnih občudijskih dejavnostih, kot so študijske ekskurzije, pravne klinike in študentska pravna tekmovanja (*moot courts* ipd.).¹¹ Pomembno je torej, da študenti s pomočjo učiteljev pravne pojme in pravne institute obravnavajo tako skozi teoretično (konceptualno in sistemsko) perspektivo kot tudi s pomočjo primerov in uveljavljenih standardov iz sodne, upravne, gospodarske, mednarodnopravne in druge pravne prakse. Pri zagotavljanju ravnotežja med pravo mero teorije in prakse lahko pomagajo tudi gostujoči predavatelji, kot so profesorji z drugih fakultet in področij, sodniki, odvetniki, tožilci in drugi pravniki. Toda ob vsem tem je ključno, da pravna fakulteta prvenstveno ostaja prostor za akademsko dejavnost, tj. za študij v vseh njegovih razsežnostih. Pri tem je za študenta pomemben tudi socialni (družabni) vidik vključenosti v akademsko skupnost, ki zajema raznovrstno in koristno interakcijo s pedagogi in študijskimi kolegi. To pripomore k njegovi boljši informiranosti in vključenosti ter posledično k večji uspešnosti pri študiju, omogoča pa mu tudi vzpostavljanje koristnih stikov z bodočimi kolegicami in kolegi pravniki. Študent v času študija nikakor ne sme zamuditi te priložnosti.

Petletni fakultetni študij prava je smiselno le, če študenta v tem obdobju res kakovostno pripravi na vstop v pravni poklic. To pomeni, da je predpostavka uspešnega petletnega študija zagotovitev vseh ključnih parametrov kakovosti takega študija. Tega smo se v preteklih letih dobro zavedali tudi vsi pedagogi, raziskovalci ter sodelavci v podpornih službah na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, ki smo se pripravljali na prehod na ta zahtevni način študija. Danes lahko ugotovimo, da Pravna fakulteta kot ustanovna članica Univerze v Ljubljani in najstarejša, največja ter po številnih kazalcih najuspešnejša pravna fakulteta v Sloveniji (leta 2022 je bila uvrščena na 69. mesto na svetu na Timesovi svetovni lestvici za področje pravnih študijev) ima kakovosten kader, pri čemer številčen in ugleden profesorski zbor dopolnjujejo motivirani in uspe-

Tretja, spremenjena in dopolnjena izdaja. Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 2022, str. 201–219 in 245–265), se enaka napotila študentom dajejo tudi v angloameriškem prostoru, v katerem je sicer tradicionalno velik poudarek na precedenčni sodni praksi, vendar ob sodobnem širokem zakonodajnem in drugem splošnem urejanju pravnih razmerij čedalje večjo težo pri pravnem študiju pridobiva tudi študij zakonov, njihovih komentarjev, učbenikov in drugih takih gradiv, kar vodi v soodvisno učenje na podlagi *textbooks* in *casebooks* ter drugih gradiv (glej na primer Glanville Williams: *Learning the Law*. Eleventh Edition, Stevens and Sons, London 1982, str. 49–53 in 67 in nasl.; Anthony Bradney, Victoria Fisher, Judith Masson, Alan C. Neal in David Newell: *How to Study Law*. Sweet & Maxwell, London 1986, str. 26–79.

¹¹ Od vključno študijskega leta 2020/2021 dalje se na Pravni fakulteti Univerze v Ljubljani, v skladu s Pravili za izvajanje izbirnih predmetov »pravne veščine v praksi«, pravne klinike in študentska tekmovanja, ki so zaradi svoje obsežnosti in zahtevnosti ovrednotena z najmanj 4 kreditnimi točkami (ECTS), uvrščajo med izbirne predmete pravne veščine v praksi, preostale klinike in tekmovanja, ki so ovrednotena z manjšim številom ECTS, pa se izvajajo kot občudijska dejavnost.

šni študenti, ki z različnimi oblikami samostojnega organiziranja soustvarjajo aktivno in medsebojno povezano akademsko skupnost. Študentom je na voljo bogata ponudba obveznih in izbirnih predmetov. Pridobljena izobrazba ne zajema le poznavanja klasičnih ter drugih pravnih panog in področij ter seveda metodologije razumevanja, ustvarjanja in uporabljanja prava, temveč tudi razmeroma široko splošno družboslovno znanje. Vse to diplomantu (magistru prava) po opravljenem študiju omogoča, da se zaposli v najrazličnejših pravnih poklicih v gospodarstvu, javni upravi, drugih negospodarskih dejavnostih, nevladnih organizacijah in drugje, pristopi pa lahko tudi k opravljanju pravniskega državnega izpita, ki je obvezni pogoj za zaposlitev v pravosodnih poklicih, kot so na primer sodnik, odvetnik in državni tožilec. Seveda je ob tem fakulteta pred nenehnim izzivom, kako sproti uspešno prilagajati svoj predmetnik razvoju in potrebam pravne prakse, ne da bi ob tem hkrati zanemarila tisti del svojega temeljnega poslanstva, ki zajema prenašanje splošnih in poglobljenih družboslovnih in humanističnih prvin prava na mlade generacije.

Za kakovosten petletni študij so seveda pomembni še drugi dejavniki. Tako na primer prenovljena stavba Pravne fakultete Univerze v Ljubljani študentom nudi sodobno opremljene predavalnice in druge študijske prostore, njena lokacija v središču Ljubljane pa tako učiteljem kot tudi študentom omogoča dobro dostopnost do drugih fakultet Univerze v Ljubljani, do knjižnic in knjigarn ter nenazadnje do pomembnih državnih in drugih institucij. Knjižnica fakultete, ki je vodilna pravna knjižnica v Sloveniji, je s svojo čitalnico in obsežno knjižnično zbirko ter vključenostjo v domače in mednarodne digitalne povezave v veliko pomoč študentom, prav tako pa je študentom v prostorih fakultete na voljo tudi pravna knjigarna s študijsko in drugo pravno literaturo.

Pedagoški proces že več let dopolnjuje sistem tutorstva, v okviru katerega uspešni študenti iz višjih letnikov pod okriljem profesorjev pomagajo pri študiju študentom nižjih letnikov, ob tem pa se razvijajo tudi nove oblike takega sodelovanja, kot na primer organizirane individualne študijske povezave med študenti različnih letnikov. Fakulteta je intenzivno vpeta v različne programe mednarodnih študentskih izmenjav (na primer Erasmus+), študenti pa se lahko zaradi pridobivanja praktičnih izkušenj vsako leto s pomočjo profesorjev udeležujejo različnih strokovnih ekskurzij ter tekmovanj doma in v tujini. Še zlasti pri teh tekmovanjih (tako imenovani *moot courts*) dosegajo študenti izjemne uspehe, tako da je bila 1. maja 2023 na lestvici Nica.team o uspešnosti na tekmovanjih *moot court* za leto 2022 Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani uvrščena na 1. mesto v Sloveniji, 13. mesto v Evropi in 30. mesto na svetu (v letu 2021 je zasedala 43. mesto na svetu). Vse to seveda ne bi bilo mogoče, če že v pedagoškem procesu študenti ne bi bili na različne načine deležni tudi poučevanja pravne prakse oziroma praktičnih pravnih veščin. Poleg že poveda-

nega se stik študentov s praktičnimi vidiki prava v času študija zagotavlja tudi prek pravnih klinik ter s pomočjo vabljenih predavateljev iz prakse (sodnikov, odvetnikov itd.).

Vsi navedeni in drugi dejavniki so v zahtevnem akreditacijskem postopku prepričali pristojne univerzitetne in nacionalne organe, da Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani (več kot) izpolnjuje vse pogoje za prehod v enovit petletni pravni študij. Hkrati pa je seveda fakulteta z začetkom tega novega obdobja postavljena pred izziv, kako tudi v prihodnje ohraniti oziroma zagotavljati kakovosten študij, še zlasti tudi tak, ki bo zagotavljal ustrezno ravnotežje med teorijo in prakso. Pri tem je na eni strani pomembno, da se še naprej spodbujajo in dodatno razvijajo navedene študijske in obštudijske dejavnosti, ki študente sproti seznanjajo z razvijajočo se pravno prakso ter jih učijo praktičnih pravnih veščin, po drugi strani pa je prav tako pomembno, da fakulteta ne opusti tistega dela svojega poslanstva, ki je v izgradnji študenta s splošno in poglobljeno pravno izobrazbo ter s čim večjo družboslovno in humanistično širino.

Ena bistvenih lastnosti (pravnega) študija je, da je to čas individualnega in kolektivnega premišljevanja, preizpraševanja, poglobljanja v študijsko snov ter širjenja pravnih in življenjskih obzorij. Pozneje, ko pravniki delujejo v svojih poklicih, za vse to preprosto nimajo več dovolj časa, saj morajo – neredko pod časovnim, psihološkim in drugačnim pritiskom – vsakodnevno sestavljati številne pravne vloge in akte, iskati odgovore na praktična pravna vprašanja, sprejemati pravne odločitve ter opravljati druga pravna opravila. Ob tem precejšen del poklicnega udejstvovanja pravnika sovпада tudi z izzivi ustvarjanja družine, reševanjem stanovanjskih vprašanj in še z marsičim drugim, tako da mu preprosto zmanjkuje časa in energije, da bi se v pravo kot tako temeljiteje poglobljal, da bi intenzivneje širil svoja pravna obzorja, se učil še novih tujih jezikov, se dodatno strokovno izobraževal itd. Seveda je danes sprotno in dodatno pravno izobraževanje (študij zakonodaje in pravne literature, strokovni tečaji, konference ipd.) sestavni del vsakega pravnega poklica, toda zaradi vsakodnevnih naporov na delovnem mestu ter omenjenih življenjskih izzivov se zaposleni pravnik veliko težje intenzivneje pogloblja v pravna vprašanja ter širi svoje znanje na način, kot je to lahko počel v času fakultetnega študija.

Pravni študij je torej izjemno pomembno obdobje priprave na pravniški poklic. Seveda po končanem študiju posameznik še marsičesa praktičnega ne zna. Toda to je normalno in mora biti tudi pričakovano. Bistvo znanja, ki ga študent prinese s fakultete, namreč ni v tem, da bo znal takoj pisati pravilnike, tožbe ali sodbje, ampak da se bo znal tega razmeroma hitro priučiti ter nato vse to tudi obvladati in po potrebi nadgrajevati. Seveda to sodobne pravne fakultete ne odvezuje od naloge, da študente že sproti, kolikor je to pač v fakultetnih okvirih mogoče, uči tudi takih veščin. Še zlasti je pomembno, da se študent že

uči tudi sestave nekaterih pravnih vlog in aktov, na primer opomina, tožbe, sodbe, pritožbe, pogodbe ali pravilnika. Prav tako se mora naučiti tudi osnovnih oblik pisne in ustne komunikacije ter pisanja strokovnih člankov, mnenj ipd. Iz prakse namreč pogosto prihajajo opozorila, da so diplomanti na začetku pravne poti premalo pismeni ter da jim pogosto primanjkuje najosnovnejših veščin pisnega pravnega komuniciranja in celo bontona (na primer odsotnost spoštljivega naslavljanja naslovnikov dopisov in pravnih vlog). Pri vsem tem pa je zelo pomembno, da se študent v okviru svoje študijske pravne kulturalizacije vse tovrstne praktične izkušnje nauči postavljati v širši pravnosistemski kontekst ter da hkrati predvsem v svoji spoznavni in ustvarjalni razsežnosti ohranja ter razvija tudi svojo lastno osebnost oziroma karakter, tj. svoj jaz.¹²

Glede spoznavanja in učenja praktičnih pravnih veščin je zagotovo v okviru sodobnega fakultetnega študija v Sloveniji mogoče narediti še več ter študente še bolje pripraviti na praktične izzive. Toda ob tem je treba upoštevati dvoje. Prvič, tudi če je študent v neki fazi študija praktično poučen o sestavi nekaterih pravnih vlog, aktov itd., realno v času študija teh praktičnih veščin še ne more tako razviti, kot jih bo pozneje v praksi. Fakultetni študij ga, kot je bilo že omenjeno, usmerja predvsem v teoretično spoznavanje različnih vidikov prava, poleg tega pa študent v času študija navedenih veščin praviloma redno ne obnavlja in jih zato trajnostno še ne obvlada (povedano preprosto: jih s časom pozabi). Drugič, pravna fakulteta ni in ne sme postati nekakšna praktična delavnica za bodoče pravnike, v kateri bi se študenti pretežno ukvarjali s pisanjem pravnih vlog in aktov ter s simulacijo pravnih sporov. Preden posameznik intelektualno in osebno dozori za te zadeve, mora iti skozi poglobljen in interaktiven študij temeljnih pravnih institutov, pravnih vrednot in navsezadnje pravnih razmerij. Pravna fakulteta bi se odrekla svojemu akademskemu in pravnemu poslanstvu, če bi se v tem podrejela zgolj potrebam prakse. Seveda pa slednje ne sme biti izgovor za to, da fakultetni predavatelji ne bi vseskozi aktivno spremljali pravne prakse ter se na ustrezen način – tako z uvajanjem novih predmetov in pedagoških pristopov kot tudi z ustreznimi nadgraditvami v poučevanju pravne metodologije, različnih pravnih tehnik ipd. – sproti prilagajali tudi potrebam tako imenovanega pravnega trga.¹³

V vsakem primeru je treba razumeti, da diplomant, ki šele začenja svojo pravno pot, marsikaterih praktičnih veščin in pristopov še ne obvlada in jih tudi ne more obvladati. To še nikakor ne pomeni, da je bil slab študent ali da ne

¹² Prim. Russell Sandberg: *Subversive Legal History. A Manifesto for the Future of Legal Education*. Routledge, New York 2021, str. 2.

¹³ Tudi M. Accetto (nav. delo, str. 13) v svoji podrobnejši analizi utemeljenosti petletnega enovitega pravnega študija ocenjuje, da je dober pravni študij tisti, ki omogoča stik teorije s prakso in urjenje veščin pravnega dela, vendar ne da bi pri tem pozabil na nujno širše splošnejše izobrazbe ter vrednostne in etične plati izobraževanja.

bo dober pravnik. Gre pač za njegov vstop v nov svet, svet pravne prakse. In ko se v tem svetu sooči s pripravo različnih gradiv, ustnih nastopov in vsega preostalega, je seveda vedno vsaj nekoliko presenečen, negotov, morebiti nekaj časa celo izgubljen, kajti še tako dobra teorija posameznika nikoli ne more avtentično pripraviti na prakso. Prvi nastop pred resnično stranko, prva sestava osnutka resnične (ne le študijsko imitirane) pogodbe, tožbe, zapisnika itd. – vse to je vsaj deloma novo. Toda enkrat pač mora biti prvič in takrat se človek najlažje uči s pomočjo drugih. Če se je pred tem prebil skozi kakovosten fakultetni pravni študij, se je sposoben hitro učiti in naučiti ter se znajti tudi pred novimi izzivi. Prav slednje je lastnost vsakogar, ki je skozi študij pridobil širino in globino razumevanja prava ter tudi družbe, njenih institucij in podsystemov. Marsikdo, tudi nepravnik, se je sposoben skozi prakso priučiti določenih rutinskih pravnih opravil. Toda le dobro (fakultetno) izobražen pravnik je sposoben najti prave rešitve v primerih, ko rutina odpove, ko se pojavijo nove okoliščine ali višja sila, ki zahtevajo kompleksno razumevanje in ovrednotenje situacije ter ustvarjalni pristop pri njenem pravnem reševanju.

Diplomanti pravnih fakultet, ki opravljajo pripravništva oziroma so zaposleni šele kratek čas, so večkrat tarča neukih ali celo nedobronamernih posameznikov, ki jih skušajo zaradi njihovih začetnih težav osmešiti ali celo ponižati. Gre za primere, ko pravni pripravnik še ne zna spisati osnutka odločbe, pritožbe ali zapisnika in postane tarča komentarjev. Kot na primer: »Ja kaj so vas pa sploh naučili na fakulteti, če ne znate napisati niti tega zapisnika ali odločbe?« Take in podobne opazke so pogosto izraz nerazumevanja procesa izobraževanja in izgrajevanja poklicnega pravnika, tu in tam pa tudi privoščljivosti kakega posameznika, ki bodisi ne mara novinca ali pa na splošno ni naklonjen pravniku. Velika večina pravnikov začetnikov že kmalu pozneje, ko obvlada vse te praktične zadeve, strokovno doseže ali celo preseže take komentatorje. Seveda pa so žal tudi taki diplomirani pravniki, ki zaradi svojih podpovprečnih pravnih znanj in sposobnosti pravnemu poklicu niso v čast in je zato kritika, ki jim je namenjena, povsem utemeljena.

Naj zdaj namenim nekaj misli razmerju med pravno teorijo in prakso. Če rečemo, da je fakultetni študij pretežno teoretičen in da so številni pravni poklici v pravosodju, javni upravi, gospodarstvu ter na številnih drugih področjih pretežno praktični, je to seveda precejšnja poenostavitev, s katero se ne smemo zadovoljiti. Razmerje med teorijo in prakso je namreč še vse kaj drugega, zato moramo pri njegovi obravnavi v marsičem preseči take običajne površne predstave.

Če se torej v zadevo vsaj malo poglobimo, lahko izhodiščno ugotovimo, da je teorija prava v ožjem pomenu (nem. *Allgemeine Rechtslehre*)¹⁴ veda oziroma

¹⁴ Tukaj je treba omeniti, da je lahko pojem teorija prava različno razumljen v različnih pravnih tradicijah. Tako se na primer teorija prava v angloameriškem prostoru po-

znanost (v družboslovnem pomenu besede »znanost«), ki preučuje splošne lastnosti in zakonitosti prava, pri čemer svoja spoznanja izraža prek pojmov in (družboslovnih) zakonov.¹⁵ Drugače kot to je teorija prava v širšem pomenu področje preučevanja prava, ki zajema zgodovinskopravne, pozitivnopravne in primerjalnopravne vede oziroma znanosti na eni strani ter teorijo prava in filozofijo prava na drugi, k čemur je treba dodati, da se s pravnimi pojavi in pojavi, ki so pomembni za pravo, ukvarjajo tudi druge družboslovne znanosti, kot so na primer sociologija prava, ekonomija, kriminologija ali javna uprava.¹⁶ Če imamo na pravno teorijo tak širši in splošnejši pogled, lahko rečemo, da je študij prava po svoji naravi pretežno teoretičen, pri čemer spada Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani med fakultete, ki v svojem obveznem repertoarju petletnega študija (tudi že zdaj v okviru tako imenovanega petega letnika, ki je v resnici prvi letnik II. bolonjske stopnje) ponuja tudi predmet Filozofija prava z metodologijo pravnega vrednotenja, ki dopolnjuje študentovo teoretično razumevanje prava s filozofsko razsežnostjo. Slednja ob tradicionalnih in danes prevladujočih pravnofilozofskih vprašanjih še posebej poudarja pomen pravnih vrednot¹⁷ in skuša tako implicitno prispevati k izgrajevanju etične in pokončne držbe bodočega pravnika. Pri tem je ob omembi filozofije prava treba omeniti, da med teorijo prava v ožjem pomenu in filozofijo prava v resnici ni zelo jasnih razlik,¹⁸ pri čemer pa to za obravnavano temo niti ni bistveno, saj obravnavam tu pravno teorijo predvsem v njenem širšem pomenu.

Zdaj se moramo izhodiščno vprašati še, kaj je pravna praksa. V vsakdanjem življenju si jo praviloma predstavljamo kot poklicno dejavnost pravnikov, ki pravno svetujejo strankam, pripravljajo pravne vloge, akte in druge pravne dokumente, zastopajo stranke pred državnimi organi in drugimi pravnimi subjekti ter opravljajo druga opravila, ki imajo pravne ali pravno-materializirane praktične posledice. Profesor prava v tem smislu ne opravlja pravne prakse, čeprav so tudi njegova predavanja in raziskave, ki so seveda tesno navezane na

gosto označuje kot *jurisprudence* (*jurisprudence*), na primer v francoski pravni tradiciji pa se *jurisprudence* povezuje s pravom, ki ga razvijajo sodišča prek svojih odločitev (glej Ian McLeod: *Legal Theory. Third Edition*, Palgrave MacMillan, New York, 2005, str. 2–3).

¹⁵ Glej Marijan Pavčnik: *Teorija prava. Prispevek k razumevanju prava*, 6., pregledana in dopolnjena izdaja (s poglavjem Aleša Novaka). Lexpera (GV Založba), Ljubljana 2020, str. 58–59. O pojmu pravne teorije obširneje na primer Bernd Rüthers: *Rechtstheorie*. Verlag C. H. Beck, München 1999, str. 6–33.

¹⁶ Prim. M. Pavčnik, nav. delo, str. 55.

¹⁷ Filozofijo prava kot predvsem vrednostno razsežnost obravnavanja prava izrecno poudarja Gustav Radbruch: *Filozofija prava*. Ponatis študijske izdaje, ur. Ralf Dreier, Stanley L. Paulson. GV Založba, Ljubljana 2007, str. 39–47, ki pri tem osebno izhaja iz načel metodološkega dualizma ter vrednostnega relativizma (vendar ne skepticizma).

¹⁸ O tem glej Arthur Kaufmann: *Uvod v filozofijo prava*. Cankarjeva založba, Ljubljana 1994, str. 24–26.

pravo, »pravna praksa« v smislu neposredne človeške psihofizične (miselno-telesne) dejavnosti. Toda predavanj študentom, čeprav gre za pravno dejavnost, običajno ne razumemo na ta način, saj pravno prakso na splošno povezujemo predvsem z operativnim delom pri ustvarjanju, razlaganju in uporabi prava. Profesor pa kot pedagog prava niti ne ustvarja niti ne uporablja (v smislu normativne konkretizacije s pravnimi ali materialnimi akti), ampak ga le razlaga, pri čemer je njegova razlaga teoretična in ne operativna.

Toda že znana misel, da je teorija logična posplošitev prakse,¹⁹ nas opozarja, da prakse in teorije v resnici ni mogoče povsem ločiti. Tudi praksa kot smotrna ter neposredna čutna človeška dejavnost, izkušnja, vaja ali spretnost²⁰ nosi praviloma v svoji definiciji prvino zavedanja in ozaveščanja. Seveda obstaja tudi gola, miselno neozaveščena dejavnost, ko človek nekaj dejansko počne brez miselne refleksije ter brez smotra oziroma cilja, toda ta del »prakse« lahko zagotovo izločimo iz pravne sfere. Pravna praksa je namreč vedno osmišljen in zavestno usmerjen proces ravnanja. Če je kak moment v tem procesu neozaveščen in torej zgolj avtomatičen oziroma nezaveden, kot tak ni bistven. Če torej odvetnik oblikuje mnenje ali pogodbo, sodnik sodbo, pravnik v upravi pa upravno odločbo ali pravilnik, so to praktična pravna dejanja, ki zavestno (torej tudi miselno-racionalno) sledijo določenemu namenu. Vsa ta dejanja kot taka torej ne morejo biti zgolj nekakšna gola praktična aktivnost, saj jih mora pravnik ob tem, ko jih opravlja, tudi miselno (racionalno) ozaveščati ter namensko oziroma ciljno, tj. ozaveščeno, usmerjati. Pri tem mora neizogibno razmišljati tudi abstraktno in splošno, da konkretnega dejanja ali akta ne oblikuje v neskladju z abstraktnimi in splošnimi načeli ter pravili prava (ustave, zakonov, podzakonskih aktov, sodnih precedensov itd.). Celó v primerih pravnega sklepanja po analogiji (*a simili ad simile*) mišljenje ne teče zgolj od posamičnega k posamičnemu, ampak je povezovalno (logično in vrednostno) merilo med dvema podobnima konkretnima primeroma vedno tudi abstraktna in splošna norma, ki si jo mora pravnik postaviti v svoji abstraktni miselni predstavi ali zamisli.

Pravni praktik tako nikakor ni zgolj praktik, temveč v manjši meri tudi pravni teoretik, pri čemer velja tudi obratno. S tem, ko ima delovanje pravnega praktika implicitno tudi teoretsko razsežnost, je po eni strani sploh osmišljen fakultetni pravni študij, kajti študent se teorije uči predvsem zato, da jo bo znal, kot običajno rečemo, uporabiti v praksi. Po drugi strani pa tudi profesor prava ne more razumsko (racionalno) o ničemer teoretizirati, če nima neposredne ali posredne empirične izkušnje s pravom, če torej ne pozna tudi pravne prakse. Po eni strani to v dveh rekih povzema že stara modrost: *Theoria sine praxi, rota sine axi* (Teorija brez prakse je kot voz brez osi) in *Praxis sine theoria caecus*

¹⁹ France Verbinc: Slovar tujk, 6. izdaja. Cankarjeva založba, Ljubljana, 1979, str. 707.

²⁰ Prav tam, str. 564.

in via (Praksa brez teorije je biti slep na poti). V znani filozofski parafrazi je mogoče tudi reči, da je teorija brez prakse prazna, praksa brez teorije pa slepa. V vsakem primeru sta torej praksa in teorija nujno in neločljivo povezani.

Toda če gremo filozofsko še dlje in globlje, lahko ugotovimo, da sta teorija in praksa le dve (bi)polarni zgostitvi iste oziroma kontinuirane človekove duhovne aktivnosti, ki se navzven manifestira kot miselno-občutenjsko-fizična aktivnost. V tem pogledu sta teorija in praksa le dela iste pojavnosti (dve strani istega kovanca), ki ju v racionalni dualistični refleksiji²¹ ločujemo oziroma razlikujemo. Zgolj v ponazoritev te težko doumljive pojavnosti lahko rečemo, da je teorija zgostitev človekovega duha oziroma mentalnosti in energije na abstraktni miselni ravni, ki se sorazmerno z višanjem stopnje abstraktnosti in posplošenosti odmika od empiričnega sveta ter giblje pretežno v inteligibilni razsežnosti, praksa pa je istovrstna zgostitev na konkretno miselni ravni, ki se tesneje navezuje na empirično razsežnost, pri čemer sta obe zgostitvi ves čas prežeti tudi z občutenjsko in fizično sfero. Oba zgostitvena pola sta v nenehni medsebojni dinamični povezavi in izmenjavi. Občutenjska raven je razmeroma močno prisotna v obeh polih, zato je tako teoretično kot tudi praktično mišljenje in delovanje pod vplivom čustev in drugih občutij, ki so pomemben motivacijski dejavnik. Fizična raven pa je v nekaterih pogledih podobna v obeh zgostitvah, na primer kot pri pisanju (teoretične) znanstvene razprave ali (praktične) tožbe, v številnih drugih primerih pa se njena prisotnost v obeh vrstah zgostitev močneje ali celo bistveno razlikuje, kar je na primer razvidno iz primerjave (teoretičnega) predavanja profesorja ter (praktičnega) nastopanja sodnika ali odvetnika v sodni dvorani. Seveda so vse to le ponazoritve, kajti kompleksnost človeka in z njim povezanega duha v resnici presega zmožnost racionalnega opisovanja, ki ostaja tako vedno na ravni filozofske ali teoretične asimptotičnosti. Teorija in praksa pa sta zato v racionalni perspektivi, kot ločeno dojeta pojava, pogosto tudi v medsebojni napetosti, ki včasih preraste v antagonizme, drugič pa spet popusti do točke, ko se praksa in teorija prekrivata oziroma ujemata.

Take različne, večje in manjše zgostitve teorije ali prakse lahko odkrivamo tudi v večji ali manjši abstraktni ali konkretni naravnosti različnih pravnih kultur.²² Tako denimo nekatera religiozna prava temeljijo na svetih spisih in različnih sistemiziranih teoloških naukih (na primer katolicizem, islam ali judaizem), pri čemer izhajajo iz zelo splošnih božjih razodetij in temeljnih načel, kar implicira večinoma deduktivno metodo religiozno-pravnega sklepanja in

²¹ O dualistični naravi razuma in njegovi razlikovalni sposobnosti ter o drugih lastnostih racionalnosti glej strnjeno v Miro Cerar: (I)racionalnost modernega prava. Bonex založba, Ljubljana 2001, str. 102–109.

²² Temeljno o različnih pravnih kulturah glej v Aleš Novak: Velike pravne kulture, v: Marijan Pavčnik: Teorija prava. Prispevek k razumevanju prava, 6., pregledana in dopolnjena izdaja (s poglavjem Aleša Novaka). Lexpera (GV Založba), Ljubljana 2020, str. 476–513.

s tem, poenostavljeno povedano, izraža prioriteto teoretičnega mišljenja pred praktičnim. Po drugi strani pa na primer plemenska običajna prava izhajajo iz konkretnosti razmeroma preprostih oziroma nezapletenih (nekompleksnih) razmerij med člani plemena, kar pomeni, da se pravne norme pretežno oblikujejo prek induktivne metode sklepanja, s čimer je, spet poenostavljeno rečeno, dana prednost praksi pred teorijo. V našem okolju se pogosto primerjata angloameriška in evropska kontinentalna pravna tradicija ter njuni različni poudarki glede teorije in prakse,²³ pri čemer so se razlike med obema tradicijama v zadnjih desetletjih v marsičem zmanjšale, saj kontinentalne evropske pravne ureditve poleg zakonov in drugih sorodnih formalnih pravnih virov v zavezujoče pravo čedalje bolj vključujejo tudi sodno prakso, pravne ureditve, ki temeljijo na angloameriškem pravnem izročilu, pa poleg zavezujoče (precedenčne) sodne prakse v okviru sistema *common law* kot zavezujoče pravo v čedalje večjem obsegu priznavajo tudi zakone in druge splošne pravne akte.

Če se zdaj vrnemo k fakultetnemu pravnemu študiju, lahko lažje razumemo, kaj pomenita njegova teoretična in praktična narava. Če je zgoraj omenjena duhovna ali umska (angl. *mind*) zgostitev v času študija na strani teorije, to še nikakor ne pomeni, da se v tem ne skriva tudi močan zametek in potencial pravne prakse, in če je pozneje v pravnih poklicih (z delno izjemo pedagoškega in znanstveno raziskovalnega) zgostitev na strani pravne prakse, to prav tako ne pomeni, da v njej ni prisotna tudi teorija. S pedagoškega vidika je seveda zelo koristno, če ima profesor, ki je pedagoško dobro usposobljen ali nadarjen, tudi praktične izkušnje, kajti tako dobi njegova teorija večjo težo ter prepričljivejši izraz, študenti pa so na boljšem tudi zato, ker jim zna tak profesor tudi iz lastne izkušnje s praktičnimi primeri nazorneje pojasniti različne pravne abstrakcije. Prav tako pa je po drugi strani koristno, če ima pravni praktik dovolj teoretičnega znanja, saj lahko iz njega vedno znova črpa vsebino in navdih za pravno razlago in argumentacijo ter za ustvarjalne pristope pri reševanju težkih pravnih primerov.

Študentu prava je včasih težko, ker se že v prvem letniku, pa tudi pozneje v času študija, pretežno sooča z abstraktno oziroma splošno ravno (razumevanja) prava. To je na neki način podobno srednješolskemu (gimnazijskemu) obveznemu branju literarnih klasikov, ki jih srednješolec še ne more dodobra razumeti in doumeti, saj mu za to manjkajo desetletja življenjskih izkušenj. Tudi marsikateri pravnik začne pogosto fakultetno znanje (teorijo) resnično razumevati in ceniti šele pozneje, ko skozi leta praktičnih izkušenj spozna pravi pomen in koristnost tega znanja. Toda (pravnega) izobraževanja in usposa-

²³ Primerjavo med angloameriško in evropsko kontinentalno perspektivo dojemanja in udejanjanja pravne teorije in prakse problemsko predstavlja Boštjan M. Zupančič: Teorija in praksa: primerjalnopravne misli, v: *Pravnik*, 40 (1985) 3-4, str. 137-145.

bljanja se preprosto ne da organizirati na povsem uravnotežen način, zato sta teorija in praksa v različnih fazah razvoja študenta prava in pravnika prisotni v različnih količinah (v prej omenjenih zgostitvah) in kombinacijah.

Zgoščenost teoretičnega pristopa, ki je že po svoji naravi študijsko zahteven, pri marsikaterem študentu vzbuja željo po pravni praksi. Študent si zato želi, da bi že v času študija z obštudijskim delom pridobil čim več praktičnega znanja in s tem seveda tudi biografskih referenc, ki mu lahko koristijo pri prvi in naslednjih zaposlitvah po končanem študiju. To je seveda treba razumeti. Toda sklepno je kljub temu treba ponoviti, da je opravljanje odvetniške in druge pravne prakse v času fakultetnega študija lahko zares koristno le, če ne gre na račun kakovostnega fakultetnega pravnega učenja. Na pravni fakulteti pridobljeno znanje o pravu mora ostati izhodišče in temelj pravnega poslanstva, ki se pozneje dograjuje skozi pravno prakso. Pomembno je, da to razumejo tudi vsi delodajalci, ki zaposlujejo študente. Njihova družbena odgovornost zahteva, da tem študentom pomagajo oziroma jih opozarjajo, da ne smejo zanemarjati študija. Po drugi strani pa smo fakultetni učitelji odgovorni za to, da ob ustreznem vključevanju pravne prakse v študijski proces spodbujamo študente k obštudijskim dejavnostim ter v tem okviru tudi k občasnemu opravljanju študentskega dela v odvetniških pisarnah, javni upravi, gospodarskih družbah, civilnodružbenih organizacijah in drugje, seveda spet le v obsegu, ki nima škodljivih vplivov na njihovo temeljno študijsko dejavnost. Le na tak uravnotežen in sodelovalen način lahko študentom oziroma bodočim pravnikom vsi skupaj resnično pomagamo pri njihovem strokovnem razvoju ter hkrati vzpostavljamo in ohranjamo tvorno vez med teoretičnimi in praktičnimi vidiki pravnega izobraževanja.